

NATIONALBEVÄRINGEN, GOTLAND OCH KRIMKRIGET

Av *Lars Ericson Wolke*

Den 28 januari 1853 kunde läsarna av *Gotlands Läns Tidning* ta del av följande nyhet: ”En af kämparne i Finlands blodiga, oförgätligt herrliga, men olycksdigra frihetskrig, kapitenen Gustaf Abraham Andersin har i dessa dagar härstädes slutat sin bana”.¹

Den bortgångne var född i S:t Mickels socken i det finska Savolaks 1784. Under det ödesdigra kriget mot Ryssland 1808-09 hade han tjänat i Savolaks infanteriregemente och bland annat deltagit i striderna vid Lappo, Oravais och Hörnefors. När kriget slutade med att Finland hamnade under tsar Aleksander I:s valde valde Andersin att stanna kvar i Sverige. Så kom det sig att han hamnade på Gotland och när nationalbeväringen grundades år 1811 blev Gustaf Abraham Andersin en av dess första officerare. Efter fem år blev han 1816 tygofficer i Visby, en befattning som han upprätthöll i tjugo år innan avskedet 1836.²

Den finske krigsveteranen Gustaf Abraham Andersin rotade sig i Visby och i mars 1813 gifte han sig med Mamsell Sophia Magdalena Lallérius. Paret bosatte sig i fastigheten nummer 33, S:t Hansrotens andra kvarter. Efter sitt avsked verkade Gustaf Abraham Andersin som bokhandlare i Visby.

Gustaf Abraham Andersin personifierade det tidiga 1800-talets gotländska försvar. Han var själv en av öns få veteraner från det krig som hade initierat tillkomsten av Gotlands eget försvar. När nationalbeväringen skapas 1811 blir Andersin en av dess första officerare. På det sättet var det en epok som gick i graven när den gamle soldaten och bokhandlaren avled den 25 januari 1853. När Gustaf Abraham Andersin begravdes stod Gotland och Östersjöområdet inför en helt ny säkerhetspolitisk situation, som skulle komma att ställa helt nya krav på dess nationalbeväring. När året efter, 1854, randades, stod det gotländska försvaret in för helt andra uppgifter än vad man hade haft att möta under Gustaf Abraham Andersins levnad.

¹ Tidningsurklipp ur *Stockholms Dagblad* 9/2 1853 (med citat ur *Gotlands Tidning*) i **Krigsarkivet, Biograficasamlingen** (Andersin).

² För Andersin se Rune Kjellanders i detta verk sammanställda biografi och ovan i not 1 anförda volym samt **Landsarkivet, Visby, Visby stadsförsamlings vigselbok** 20/6 1813 samt *Husförhörslängden* 1844-1854.

*Nationalbeväringen – en udda militär företeelse under 1800-talet*³

Gotlands nationalbeväring är inte bara en märkesföreteelse i den gotländska historien, den fick också en avgörande betydelse för hela Sveriges utveckling mot det värnpliktsförsvar som dominerat vår militära organisation under 1800- och 1900-talen.

Under intryck av den ryska ockupationen våren 1808 växte sig en önskan om en egen gotländsk förmåga att försvara sig fram. Den 5 februari 1811 grundlades formellt den gotländska nationalbeväringen och den våren utskrevs 6 760 gotländska män. Yngre män mellan 15 och 29 år sammanfördes i en jägarkår, de mellan 30 och 44 i en infanterikår och slutligen de mellan 45 och 50 i pikförarkåren. De 2 479 jägarna utgjorde den första linjen, som dock i praktiken aldrig tycks ha omfattat yngre män än 18-åringar, medan de 3 061 gevärsbeväpnade infanteristerna skulle fungera som en reserv. Den tredje linjen utgjordes av de 950 pikförarna. Från Visby togs också 270 man ut till artilleriet. Under de följande åren justerades organisationen som inte hade hunnit bli i alla stycken genomtänkt vid starten år 1811, ”i anseende till skyndsamheten vid inrättningen” på grund av den rådande krigstiden.⁴

Allmogen fick själv bestämma vilka övningstider som var bäst med hänsyn till jordbruket. Dessutom fick manskapet välja sina underofficerare och underbefäl, en tydlig markering av nationalbeväringens särart. Däremot tillsattes officerarna av armén (utom i Visby stad, där de valdes fram till 1861) och lydde som alla andra yrkesmilitärer direkt under kungen. Detta system komplicerade ordervägarna och fick stundtals militärbefälhavaren att reagera när någon inkräktade på hans beslutsrätt. En av kompanicheferna fick i mars år 1818 veta att hans högste chef förväntade sig att ”det blifva sista gången, som han befattar sig med några tillställningar i militaeriskt afseende, hvartill han icke erhållit ordres eller som Reglementet finnes föreskrifna”.⁵ Inte heller fick de gotländska soldaterna mobiliseras annat än under omedelbar krigsfara och de fick inte sändas utanför öns kuster.

Självfallet utgjorde inte nationalbeväringen ett säkert försvar i händelse av fientliga anfall mot Gotland. Tvärtom framhöll militärbefälhavaren Carl Fredrik Aschling på själva julaftonen 1812 att det behövdes fartyg, artilleripjäser och marktrupp från fastlandet samt fasta försvarsanläggningar för ”att försäkra Gottland emot fientligt anfall”.⁶

³ Avsnittet bygger när inget annat sägs på *Hammarhjelm 1987 och 1986*. Kopplingen till utvecklingen av värnpliktsförsvaret på fastlandet görs i *Ericson 1998*.

⁴ Militärbefälhavaren C F Aschlings memorial 14/10 1812 i **Krigsarkivet**, *Militärbefälet på Gotland* volym Memorialbok 1812-1815.

⁵ Militärbefälhavaren J Cederström skrivelse nr 32, 10/3 1818 i **Krigsarkivet**, *Militärbefälet på Gotland* volym Avgångna handlingar ... 1817-1818.

⁶ C F Aschlings memorial om öns försvar 24/12 1812 i **Krigsarkivet**, *Militärbefälet på Gotland* volym Memorialbok 1812-1815.

På fastlandet grundades 1812 en allmän beväringssinrättning. Men under hela 1800-talet var det värvade soldater i städerna som tillsammans med indelta knektar och båtsmän på landsbygden utgjorde huvuddelen av arméns och flottans personal. Först med riksdagsbeslut 1885 och 1892 samt slutligen 1901 infördes den allmänna värnplikten som grund för det svenska försvaret. I det läget fanns det ingen anledning att fortsätta med en separat gotländsk lösning, i synnerhet som bördan på den gotländska befolkningen i praktiken var tyngre än för fastlandet. År 1886 lättade man något på den konvention från 1811 som reglerade nationalbeväringens utformning och nu koncentrerades övningarna till Visborgs slätt. Dessförinnan hade övningsverksamheten varit utspridd över ön, nära de 21 kompaniernas rekryteringsområden, eller som det kunde heta i en övningsrapport från 1826: ”Endre och Bro Kompagni samlades den 19 sistlidne juni, ½ mil å andra sidan Åsen på Endre backe vid Sanda i Ekeby, ½ mil hitom Dalhem”.⁷

Från 1887 upphörde gotlänningarnas rätt att välja sina egna underofficerare och underbefäl. Som en konsekvens av dessa reformer i riktning mot ett mera enhetligt och välutbildat värnpliktsförsvaret för hela riket fördelades de gotländska värnpliktiga från december 1886 på Gotlands infanteriregemente (I 27, idag P 18) och Gotlands artillerikår (A 4, från 1893 A 7). Några år senare, 1892, höjdes nivån på hela landets värnpliktsutbildning till den gotländska, och då försvann resterna av öns militära särprägel. Därmed avvecklades även samlingsbegreppet Gotlands nationalbeväring och ersattes med beteckningen Gotlands trupper. Samtidigt upphörde förbudet mot att föra gotländsk trupp utanför ön.

Men även om förändringarna i slutet av 1800-talet var omvälvande för den gotländska försvarsorganisationen inträffade redan i mitten av seklet avgörande händelser för nationalbeväringens utveckling.

Krimkriget och gotländsk beredskap

Krimkriget 1853-56 mellan västmakterna Storbritannien och Frankrike i samverkan med Turkiet och det italienska Piemonte å ena sidan mot Ryssland å den andra utspelades främst på Krimhalvön i Svarta havet. Men en engelsk-fransk örlogseskader seglade också in i Östersjön och angrep ryska positioner på Åland och längs den finländska kusten. Bomarsunds fästning på Åland sköts sönder och samman av fartygsartilleri innan marktrupp gick iland och tvingade den ryska besättningen till kapitulation. Sverige upprätthöll en ytterst västvänlig neutralitet, under vilken de västallierade fartygen fick bunkra och söka skyddad hamn i

⁷ Rapport av kompanichefen Fredrik Ridderhjerta 1/8 1826 i **Krigsarkivet**, *Militärbefälet på Gotland* volym Inkomna handlingar angående övningar 1823-1883.

Fårösundsbasängen. Trots det indirekta svenska stödet till västmakterna misslyckades de kretsar i Sverige som ville få med vårt land i kriget mot Ryssland. Det var sista gången någon ledande svensk argumenterade för ett krig i akt och mening att få tillbaka Finland.⁸

Men desto viktigare var att kriget efter nära ett kvarts sekel hade återkommit till Sveriges närområde. Resultatet visade sig omgående. På 1856-58 års riksdag utsträcktes, mot bondeståndets vilja, fastlandsbeväringens övningstid till 30 dagar. Värnplikten på fastlandet hade under ett halvt sekel utvecklats svagt och var i praktiken nära att dö sotsdöden, när Krimkriget i ett slag skärpte hotbilden kring våra gränser. Därmed gavs ett kraftigt incitament till att stärka värnpliktsdelen av försvaret.⁹

På Gotland vidtogs en rad beredskapsåtgärder under kriget. Nationalbeväringen utgjorde en på papperet aktningvärd styrka, men militärbefälhavaren J G af Dahlström hade inga illusioner. I sin försvarsplan för Gotland från 1851 talade han klarspråk: ”Gotlands National Beväring ... lifvas väl af fosterlandskänsla och mod till Öns försvar; men dess årliga öfningstid är allt för kort, och befälet, ehuru ägande utbildning och god vilja, för fåtaligt, för att kunna gifva truppen sådan färdighet i vapnens bruk och i manöver.”

I ett krisläge krävdes ansevärd förstärkning av reguljära trupper från fastlandet till öns försvar, vilka dock kunde få ett viktigt stöd från nationalbeväringen och då i synnerhet dess jägare, som i februari 1854 räknade 3 400 man¹⁰. Under våren 1854 fördes runt 3 000 man från sex regementen över till Gotland. Den s. k. gotländska fördelningen indelades i två brigader, den 1:a med indelta och värvade trupper, den 2:a med nationalbeväring och värvat artilleri från fastlandet. Nationalbeväringen drogs i juni 1854 samman till Visborgs slätt och övades som vanligt bataljonsvis vid olika mötesplatser i juni året efter.¹¹ Fördelningens högkvarter förlades till Visby där militärbefälhavaren general af Dahlström förde befälet.¹²

I pressen cirkulerade ett rykte om att Ryssland krävt en krigshamn på ön. Det var visserligen falskt, men ökade betydligt på oron för att Gotland skulle dras in i striderna. Den 4 januari 1854 seglade Royal Navy in i Östersjön och beredskapen kring Slite skärptes. På Enholmen fanns bara ruinerna av Karlsvärds fästning och hit sändes fångar ur kronoarbetares kåren för att

⁸ Ericson 2003 s 165-168.

⁹ Ericson 1998 s 81-84.

¹⁰ Styrkeuppgift i memorial av militärbefälhavaren af Dahlström 24/2 1854 i **Krigsarkivet**, *Militärbefälet på Gotland, f.d. hemliga arkivet, operationsavdelningen* volym 1-2.

¹¹ Allmänt om Gotlands försvar under Krimkriget se *Hammarhjelm 1986* kap 6 och *Söderberg 1961* s 146-148. Försvarsplanen av år 1851 och mobiliseringsåtgärderna på Gotland under Krimkriget kan följas i **Krigsarkivet**, *Militärbefälet på Gotland, f. d. hemliga arkivet, operationsavdelningen* volym 1-2. För 1855 års övningar på de ordinarie bataljonsövningsplatser se t. ex. mönstringsrulla 15/6 1855 för Lina kompani vid Högvalls rum i **Landsarkivet, Visby, Gotlands nationalbeväring** volym D VII:1.

¹² Fördelningsorder 27/3 1854 i **Krigsarkivet**, *Militärbefälet på Gotland, truppvärdningen* volym Orderbok 1848-1861.

göra holmen redo att ta emot artilleri. Den 13 mars sändes en flagga från Visby till Enholmen, där den skulle ”dagligen hissas” för att markera svensk militär närvaro på ön.¹³ I början av mars nådde ryktena om ytterligare fartygsrörelser i Östersjön en kulmen. Mellan den 23 mars och 19 april överfördes från fastlandet fyra infanteribataljoner, en kavalleriskvadron och ett åkande 6-pundigt artilleribatteri till ön.¹⁴ Under maj och juni 1854 kryssade en svensk-norsk örlogseskader utanför Gotland och från den 28 juni var briggen *Nordensköld* förlagd som vaktskepp till Fårösund.¹⁵ Kriget kulminerade det året och framåt vintern återstod bara ett par hundra fastlandssoldater på ön.¹⁶

Till svårigheterna för öns försvar bidrog också det svåra isläget. I februari 1854 var postjakten mellan Gotland och Öland tidvis infrusen i Klinte och även i de öländska färvattnen var isläget stundtals besvärligt.¹⁷

I väntan på att fastlandsförbanden skulle anlända sändes nationalbeväring till Slite. Den 10 mars beordrades en strandpostering ur Bäls kompani under kapten Bruze till hamnen. Styrkan på 3 officerare, 2 underofficerare, 1 spel, 4 korpraler och 95 jägare stannade där till den på eftermiddagen den 18 mars avlöstes av en lika stor styrka ur Rute och Forsa kompanier. De försågs med mat av handlaren C J Wichman medan furage till hästarna kom från handlare Oscar Emanuel Enequist. Den sista kommenderingen kunde sändas hem den 24 mars, sedan trupp ur Kronobergs regemente anlant till Slite. För nationalbeväringen var nu den delen av neutralitetsvakten avslutad.¹⁸

Uppgiften för nationalbeväringens strandposteringar var klar:

”Att uppmärksamhet fästes uppå fartyg, som nalkas kusten, för att kunna utforska följande:

- a) Om det är krigsfartyg, tillhörande främmande makt;
- b) Deras antal och om de gå till ankar;
- c) Om trupper synes i rörelse ombord;
- d) Om barkasser och båtar från fartygen samlas i ändamål, som det synes, att landsätta beväpnade trupper.”

¹³ Militärbefälhavaren till t.f. kommandanten på Enholmen 13/3 1854 i **Krigsarkivet**, *Militärbefälet på Gotland, Besättningsstyrkan på Enholmen 1853-1856* volym Inkomna handlingar 1854.

¹⁴ *Söderberg 1961* s 147 f.

¹⁵ *Hammarhjelm 1986* s 27 f. Om *Nordensköld* se **Krigsarkivet**, *Gotlands nationalbeväring* volym Ö.

¹⁶ *Hammarhjelm 1986* s 30.

¹⁷ T.f. militärbefälhavaren till t.f. kommandanten i Enholmen 23/2 1854 i ovan i not 11 anförd volym.

¹⁸ Bataljonsorder för norra bataljonen 10/3 1854 i **Landsarkivet, Visby**, *Gotlands nationalbeväring, Rute kompani* volym D I Orderjournal samt rapport för 1:a kvartalet 1854 i samma arkiv D II Förslags- och rapportjournal. En brödmönsterrulla på de 210 gotlänningarna i Slitekommenderingarna i **Krigsarkivet**, *Krigsrustningar 1848-1856* volym 98 fol 42 r-51 r.

Alla viktiga meddelanden skulle med ridande kurir sändas till militärbefälhavaren i Visby dag eller natt och ”föreses med fjäder i lacket”.¹⁹ Metoden att fästa en fågelfjäder i lacket var inom militärpostväsendet en signal om att meddelandet skulle föras fram så snabbt som möjligt. Redan mot slutet av april 1854 menade dock af Dahlström att förhållandena ”synes mig berättiga till antagandet, att de krigförande makternas örlogsmän icke skola göra något försök att inlöpa i Slite hamn”.²⁰

I Fårösund var förhållandena annorlunda. Redan den 7 april gick den engelska ångkorvetten *Lightning* in i Fårösunds bassängen och började loda, för att några dagar senare följas av fem stenkolslastade engelska handelsfartyg. Medan Slite förklarats som krigshamn (och därmed bara tillgänglig för svenska fartyg) och därmed stängd för utländska fartyg var Fårösund en öppen hamn, som i praktiken blev en krigsbas för de västallierade. Här kunde den gotländska strandposteringen iaktta en omfattande aktivitet, då totalt 800 allierade örlogs- och handelsfartyg inlöpte i Fårösund åren 1854-56. Problem uppstod när engelsmännen i mitten av april förde in sammanlagt fyra kapade finska fartyg. Eftersom Finland var en del av tsarens välde drabbades den finska sjöfarten hårt av Krimkriget. De fyra ”prisfartygen” fördes på kvällen den 20 april vidare mot London, medan den gotländska bevakningen gavs order om att inga erövrade fartyg fick föras längre in än till Skarvgrund, i det södra inloppet till Fårösund.²¹

År 1854 – ett brytningsår i nationalbeväringens historia

För nationalbeväringen var året 1854 ett märkesår främst, men inte bara, på grund av det skärpta internationella läget och den därav orsakade beredskapen.

För att demonstrera den gotländska försvarsviljan och ta tillfället i akt att samöva med fastlandsförbanden planerades ett stort övningsläger på Visborgs slätt, medan bataljoner och kompanier annars brukade öva var för sig. Dessutom skulle lägret vara i tio istället för de vanliga sex dagarna. Enligt gällande avtal mellan gotlänningarna och staten kunde ingen kommendering ske, utan socknarna fick istället frågan om de frivilligt ville ställa upp på detta storläger. Jakande svar kom från 56 stycken, men en socken och två pastorat svarade nej och i tidningarna inflöt flera kritiska insändare. Till slut godtog alla ett läger som inleddes på Visborgs slätt den 10 juni.

¹⁹ Militärbefälhavarens hemliga instruktion för strandposteringarna på Gotland 8/4 1854 i **Krigsarkivet**, *Militärbefälet på Gotland, truppavdelningen* volym Orderbok 1848-1861. För ”fjäder i lacket” se *Seitz 1967*.

²⁰ Rapport 23/4 1854 i **Krigsarkivet**, *Krigsrustningar 1848-1856* volym 94.

²¹ Ovan i not 16 anförd rapport samt *Hammarhjelm 1986* s 28.

Till lägret kom över 3 000 nationalbeväringar, medan kung Oscar I med svit och kronprins Karl (Karl XV) samt prins Oscar (Oscar II) samma dag steg iland i Slite för att sedan färdas till Visborgs slätt. Här överlämnade kungen nya bataljonsfanor till gotlänningarnas tre bataljoner.²² År 1861 restes Oscarsstenen som ett minne av den händelsen. De tre bataljonscheferna kvitterade efter ceremonin ut sina respektive fanor vid utredningsförrådet med order att dessa skulle placeras ”i den Socken Kyrka, som är närmast till Bataljonens samlingsplats belägen”. För den norra bataljonen, som vi strax skall återkomma till, föll valet på Vallstena kyrka.²³

I övrigt gick livet mycket av sin gilla gång vid nationalbeväringen, trots krigsvindar och mobilisering av neutralitetsvakten. I det Fårösund som skulle få besök av så många allierade fartyg förlade kompanichefen vid Fårö kompani sin expedition i sin egen bostad i posthuset i Fårösund. Vissa dagar mötte han dock upp vid Broa på Fårö ”för tjänsteärendens uppgörande”.²⁴ Här handlade han stort och smått.

En omfattande korrespondens utspann sig i juni-juli kring en kopparflaska som försvunnit under lägret på Visborgs slätt. Den jägare som förlorat den anklagade en kamrat för att ha tagit den för att ersätta sin egen borttappade flaska.²⁵ Just rättsvårdsärenden spelade som alltid en framträdande roll i nationalbeväringens vardag – liksom för arméns övriga förband – också 1854. Det gällde avskrivning av jägares utrusning som förstörts vid eldsvådor, anmärkningar mot befäl som anklagades för tjänstefel, synpunkter på befäls ekonomiska redovisning, kronoarbetares som anklagats för stöld eller rymningsförsök, beväringar som hållit sig undan från sommarens övning samt ärenden inom ramen för det vid alla militära förband närmast uttjatade temat ”fylleri och oskickligt förhållande”, ”posts ofredande och fylleri” o.s.v.²⁶ I övrigt fylldes nationalbeväringens administrativa vardag av personalärenden av olika slag: permissionsansökningar, examensbetyg för korpraler och avskedsansökningar.²⁷

²² Hammarhjelm 1986 s 28 f; Söderberg 1961 s 149.

²³ Kompaniorder 29/6 1854 i **Landsarkivet, Visby, Gotlands nationalbeväring, Fårö kompani** volym D I:1.

²⁴ Kompaniorder 7/1 1854 i **Landsarkivet, Visby, Gotlands nationalbeväring, Fårö kompani** volym D I:2.

²⁵ Kompanichefen till chefen Norra bataljonen 18/7 1854 i **Landsarkivet, Visby, Gotlands nationalbeväring, Fårö kompani** volym D II:2.

²⁶ Brevbok vid nationalbeväringens krigsrätt 1854 i **Krigsarkivet, Militärbefälet på Gotland, truppavdelningen** volym ”Canzliehandlingar 1821-1869; Förhørsprotokoll och domböcker i Krigsarkivet, *Gotlands nationalbeväring, Rättskipningsavdelningen* åren 1841-1868; Straffjournaler för Norra bataljonen i **Landsarkivet, Visby, Gotlands nationalbeväring, Norra bataljonen** volym D III:1; .

²⁷ Diarium över inkomna skrivelser 1854 i **Krigsarkivet, Militärbefälet på Gotland, truppavdelningen** volym Diarium 1854.

Fanjunkare Wesström åker till Stockholm

Mitten och senare delen av 1800-talet är något av de stora invigningsfesternas tid i Sverige. Främst öppnades invigdes naturligtvis en lång rad järnvägsstationer, men också många kungastatyer invigdes med pompa och ståt. Detta skede fick en första kulmen redan i november 1854, då dels Gustav Adolfsstatyn invigdes i Göteborg, dels statyn över Karl XIV Johan avtäcktes i Stockholm.²⁸

Till invigningsceremonin i Stockholm kommenderades trupp eller mindre delegationer från arméns samtliga förband. Men eftersom kronan inte kunde beordra Gotlands nationalbeväring att lämna ön, utfärdades den 5 oktober en generalorder i vilken det sades att Oscar I ”gör sig dock förvissad att Gottlands National Beväring skall, i likhet med Sveriges öfrige krigare med glädje deltaga uti en fest till den hädangångne Konungens minne ... och har Kunglig Majestät derföre befallt mig tillkännagifva, att Kunglig Majestät med nöje ser om tre à fyra Under-Officerare, medförande National-Beväringens Fahnor, infinna sig i Hufvudstaden den 1 nästintillstundande November.”²⁹

Militärbefälhavaren i Visby beordrade fem dagar senare fyra officerare ur nationalbeväringen att inställa sig i Stockholm, samtidigt som han ”som icke vill emodt Conventions ordalydelse beordra Under Officerare ... skulle med nöje se om 3 à 4” sådana infann sig. Militärbefälhavaren befallde att majorerna Menkow och Ahlgren samt kaptenerna Aquilon och Bacher skulle infinna sig i Visby den 25 oktober för att följande dag ta ångbåten till Stockholm. Eftersom han sade sig vara övertygad om att nationalbeväringen skulle reagera på inbjudan till Stockholm ”med högsta tillfredsställande”, passade militärbefälhavaren på att namnge lämpliga underofficerare för uppdraget: fanjunkarna Thomas Gardh, Mårten Wesström och Georg Lindwall. De tre senare fick i uppdrag att ta med sig de nyss utdelade bataljonsfanorna³⁰

Det här är en principiellt intressant händelse, eftersom Gotlands nationalbeväring för första gången, om än i form av endast sex man, deltog i en militär aktivitet på fastlandet. Samtidigt understryker hela förfaringssättet hur nationalbeväringen avvek från resten av armén och inte kunde beordras, utan i servila ordalag måste inbjudas av Kunglig Majestät till huvudstaden.

²⁸ Rodell 2002.

²⁹ Generalorder nr 696 5/10 1854 i **Krigsarkivet**, *Lantförsvarets kommandoexpedition*, B I volym 1854:4.

³⁰ Militärbefälhavarorder nr 407 10/10 1854 i **Landsarkivet**, **Visby**, *Gotlands nationalbeväring*, *Rute kompani* volym D I orderjournaler 1851-1886.

”Delegationsledare” blev den 47-årige kaptenen Carl Gustaf Menkow som i tio år hade verkat som bataljonschef vid nationalbeväringen.³¹ Som representanter för de vanliga nationalbeväringarna fungerade de tre fanjunkarna. Från den norra bataljonen hade militärbefälhavaren pekat ut fanjunkaren Mårten Wesström. Han var en av nationalbeväringens mest rutinerade underofficerare. Den 49-årige Wesström hade tjänstgjort ända sedan 1827, varav de sista 14 åren som fanjunkare. Nu tjänade Mårten Wesström vid Rute och Forssa kompani,³² där han år 1854 hade nått upp till en årslön av 160 riksdaler.³³

Den 10 oktober nåddes Mårten Wesström av ordern. Åtta dagar senare rekvirerade bataljonschefen major Kiörkander kronoskjuts för att föra Norra bataljonens fana från Vallstena kyrka till Visby, något som skedde två dagar senare, den 20 oktober. Där tog den nye bataljonschefen major von Baumgarten emot den.³⁴

Planen verkar ha följts. Mårten Wesström, de fem andra gotlänningarna och deras tre fanor färdades med ångbåt från Visby och anlände till Stockholm den 29 oktober. De kom till en huvudstad dit befäl och manskap från militära förband över hela landet, samtidigt som Stockholms garnison – Svea och Andra (Göta) livgardena, Svea artilleri, Livgardet till häst, Livbeväringensregementet och flottans folk på Skeppsholmen – förberedde sig för de stora paraderna i anslutning till statyavtäckningen. Från unionsbrodern Norge anlände 107 befäl och manskap ur det Norska gardet. Tillsammans med flera andra kontingenter förlades gotlänningarna i den Södra kasernen på Tjärhovsgatan på Södermalm.³⁵ Här förberedde man sig för den stora högtiden när även Gotlands nationalbeväring skulle ”öfwervara afklädningsceremonien av Högsalig Hans Majestät Carl XIV Johans staty”³⁶. Den 2 november hölls en ”profuppställning” på Laugårdsgårde.³⁷ Efter den erhöll Mårten Wesström, liksom alla andra deltagande underofficerare en gratifikation av kungen på 24 skillingar banco. Senare samma dag bjöd Oscar I samtliga kommenderade meniga soldater från landsorten och Norge på middag i nedre Börssalen vid Stortorget. Underofficerarna bjöds på eftermiddagen den 4 november, efter avslutad högtid, på en måltid, en ”sexa”, på Mosebacke. Här mötte de

³¹ Tour- och anciennitetsrulla för Menkow 14/12 1855 i **Krigsarkivet**, *Militärbefälet på Gotland, Truppvadningen* volym *Officerarnas tjänsteförteckningar 1856*.

³² Tourrulla 1861 i **Krigsarkivet**, *Militärbefälet på Gotland, Truppvadningen* volym *Tourrullor för underofficerare 1832-1862*.

³³ Avlöningsräkenskap för 1:a kvartalet 1854 i **Krigsarkivet**, *Militärbefälet på Gotland, Kassaförvaltningen* volym 1854 års räkenskaper.

³⁴ Bataljonsorder nr 36 10/10 och nr 37 20/10 1854 i **Landsarkivet, Visby**, *Gotlands nationalbeväring, Norra bataljonen* volym D I:9 samt Chefen Norra bataljonen t Militärbefälhavaren 19/19 (nr 50) i volym B:3.

³⁵ Överkommendanten i Stockholm till chefen för Lantförvarsdepartementet nr 140 29/10 och nr 146 7/11 1854, båda i **Krigsarkivet**, volym B I 1853-1858.

³⁶ Nationalbeväringens rapport för 4:e kvartalet 1854 i **Krigsarkivet**, *Lantförsvarets kommandoexpedition* volym E V a Förslag 1854.

³⁷ Överkommendantorder 2/11 i nedan i not 39 anförda volym.

tre gotländska fanjunkarna inte bara kolleger från landsortförband, utan även 16 underofficerare från Livbeväringensregementet, Stockholms värnpliktiga förband. Officerarna inbjöds till en ”hovmarskalkstaffel” i Änkedrottningens matsalar en trappa upp i slottet.³⁸

Lördagen den 4 november 1854 invigdes statyn på Karl Johans torg vid Södersluss i Stockholm. Trupperna paraderade på de vinkelräta led runt statyn, medan högtidsläktaren bildade kvadratens fjärde sida.³⁹ Oscar I med familj anlände klockan 12, då han höll ett högtidstal invid den ännu betäckta statyn. De sex gotländska nationalbeväringarna ingick, tillsammans med kontingenter från en rad andra arméförband, i den så kallade ”af Arméen hit beordrade sammansatta Bataljon”. Sju av dess plutoner stod med ryggen mot Saltsjön medan ytterligare sju personer placerades på andra sidan av fyrkanten med ryggen mot Mälaren. Ceremonin följdes av tusentals stockholmare som flockades långt upp på Söders höjder kring Mosebacke och Optiska telegrafens hus. En icke programmerad händelse inträffade: ett rikligt morgonregn hade gjort att täcket fastnade på statyn, så att det inte ville falla när hela publiken med blottande huvuden väntade på det stora ögonblicket. Först sedan en ingenjör ur flottan hade klättrat upp och lossat täcket kunde Karl XIV Johan skådas i full prakt sittande på sin häst.

Ceremonin avslutades med militärparad från söder till norr förbi statyns östra sida. Först gick Kadettkåren från Karlberg, följd av Svea livgardes grenadjärbataljon, en skvadron med representanter från arméns kavalleriförband, arméns sammansatta bataljon med de tre bataljonsfanorna förda av representanterna Gotlands nationalbeväring, norska gardets, Svea livgardets andra bataljon, en bataljon ur Andra livgardet, en bataljon ur Södermanlands regemente, Svea artilleri, Hästgardet och slutligen norska hästjägare..

Efter ceremonins avslutning utspisades de tillresta trupperna innan det var dags att förbereda hemfärden. Redan följande dag lämnade de flesta tillresta enheter Stockholm, så även gotlänningarna. När Mårten Wesström väl hade kommit följde bataljonsfanan efter. Ett underbefäl ur Lina kompani förde den 29 november 1854 Norra bataljonens fana tillbaka från Visby till dess förvaringsplats i Vallstena kyrka.⁴⁰ Därmed avslutades inte bara Mårten Wesströms och de andra gotlänningarnas uppdrag, även märkesåret 1854 i nationalbeväringens historia gick mot sitt slut.

³⁸ Överkommendantorder 2-3/11 i nedan i not 39 anförd volym.

³⁹ Överkommendantens instruktion 1/11 1854 för ceremonin i **Krigsarkivet**, *Överkommendantexpeditionen* volym B II Orderjournaler.

⁴⁰ Bataljonsorder nr 40 24/11 1854 i **Landsarkivet, Visby**, *Gotlands nationalbeväring, Norra bataljonen* volym D I:9.

Slutreflektioner

Med krigsåret 1854 inleddes en – förvisso långvarig - process som inte bara skulle ge den gotländska nationalbeväringen mera stadga, utan även alltmer komma att inrikta det svenska fastlandsförsvaret på en värnpliktsorganisation. Krimkriget visade med all önskvärd tydlighet att stormaktskriget mycket snabbt kunde komma in i Östersjön och beröra Gotland. Gotlands nationalbeväring satte ut neutralitetsvakt, genomförde ett storläger på Visborgs slätt och tilldelades också tre nya bataljonsfanor. Däremot har de sex Gotlandssoldaternas deltagande i avtäckandet av Karl XIV Johans staty i Stockholm i november 1854 sjunkit in i glömskan. Men frågan är om inte denna händelse var väl så viktig sett i ett längre perspektiv. För första gången deltog trupp från Gotland som likaberättigad i en militär aktivitet på fastlandet. Därmed bidrog fanjunkaren Mårten Wesström, säkert sig själv omedvetet, till att utveckla Gotlandsförsvaret i linje med Sveriges försvar i övrigt.

På samma sätt markerade Gustaf Abraham Andersins bortgång slutet på en epok i Gotlands försvarshistoria. Det bortgångne efterlämnade två systerar, fortfarande boende i Nyslott i Finland. När Andersins änka Sophia avled 1868 hade hon i sitt testamente stipulerat att hennes systerson – son till den avlidna system Hedvig Charlotta Lallerius - skulle sköta det praktiska kring begravningen.⁴¹ Denne systerson var ingen mindre än Per Arvid Säve, Gotlands store historieskrivare och folklivsskildrare under 1800-talet.⁴²

I ett framträdande inför sällskapet D.B.W:s högtidsdag i Visby den 9 juli 1858 beskrev Säve sin ingifte morbror Andersin med de högstämda orden: Må vi ännu teckna en fredsbild efter krigets dagar; då vi nämna en hedersman, över vilken ej längesedan äreskotten dånade vid graven, vilken i ungdomen i 17 bataljer under 1808 och 1809 års bistra krig burit en av Sawolaxbrigadens ärofulla sablar”.⁴³ På det viset återspeglas de små och stora händelser som tillsammans utgjorde epokskiftet åren 1853-54 även hos Gotlands mest läste folk- och kulturskildrare.

När Säve höll sitt anförande inför D.B.W var Krimkriget bara två år avlagset, varför han fann anledning att beskriva landskapet som det av Sveriges landskap som är ”mest avlagset från moderlandet; liggande liksom i ulvamunnen”.⁴⁴ Det var det geografiska läget som 1854 förde storkriget in på Gotlands kuster, det i alla avseenden mest dramatiska året under nationalbeväringens 81 år långa existens.

⁴¹ Bouppteckning efter Sophia Magdalena Andersin 15/10 1868 i **Landsarkivet, Visby, Visby rådhusrätt, Bouppteckningar 1861-1870** (nr 1603).

⁴² För denne se uppsatssamlingen *Per Arvid Säve och hans samtida*.

⁴³ Per Arvid Säve, *Gotländska skrifter I*, Visby 1978 s 60 f.

⁴⁴ Ovan i not 43 anförd arbete s 3 f.

B II Orderjournaler 1853-1858
Landsarkivet, Visby

Gotlands nationalbeväring

Fårö kompani:

- volym D I:1 Orderjournaler 1811-1854 (nr 111)
- D I:2 Orderjournaler 1849-1887 (nr 112)
- D II:2 Förslags- och rapportjournaler 1835-1862 (nr 120)

Lina kompani:

- volym D VII:1 Namn- och avlöningsrullor 1825-1855 (nr 349)

Rute kompani:

- volym D I Orderjournaler 1851-1886 (nr 94)
- D II Förslags- och rapportjournaler 1852-1859 (nr 94)

Norra bataljonen:

- Volym B:3 Koncept 1841-1863 (nr 598)
- D I:9 Orderjournaler 1848-1855
- D III:1 Straffjournaler 1827-1876 (nr 682-684)

Visby rådhusrätt:

- volym Bouppteckningar 1861-1870

Visby stadsförsamling:

- volym A I:43 Husförhörslängd 1844-1854
- C:8 Vigselsbok 1794-1814

Litteratur

- Lars Ericson, *Medborgare i vapen. Värnplikten i Sverige under två sekel*, Lund 1998
- Dens., *Svensk militärmakt. Strategi och operationer i svensk militärhistoria under 1 500 år*, Sthlm 2003
- Bengt Hammarhjelm, *År 1811. Gotlands Nationalbeväringens första*, Visby 1987
- Dens., *Beredskap på Gotland 175 år, 1811-1986*, Visby 1986
- Magnus Rodell, *Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt*, Sthlm 2002
- Heribert Seitz, *Med fjäder i lacket: glimtar från militär postgång i forna tider*, i *Meddelande från Kungl Armémuseum 28*, Sthlm 1967 s 53-59
- Per Arvid Säve, *Gotländska skrifter I*, Visby 1978.
- Per Arvid Säve och hans samtida. Rapport från Visby-symposiet 1987*. Red. av Sven-Olof Lindquist/Torsten Gislestam/Ulf Palmfelt, Visby 1992
- Nils Vilhelm Söderberg, *Gotländskt försvar*, Visby 1961

© Lars Ericson Wolke 2005. Alla rättigheter förbehållna.

Detta är en utskrift från Lars Ericson Wolkes webbplats, www.ericsonwolke.se